ทิศทางและแนวทางการศึกษาคติชนสมัยใหม่ในสังคมไทย
Direction and guidelines for the study of modern folklore in Thai society

พลกฤษณ์ วสีวิวัฒน์[1], สุภาวดี วสีวิวัฒน์[1], ชญาดา ชูชัยสิงหะกุล[1], จตุพร เจริญพรธรรมา[1]
Phollakrit Waseewiwat[1], Supawadee Waseewiwat[1], Chayada Choochaisinghakul[1], Jatuporn Jareunpornthamma[1]

Received: 9 February 2024 **Revised:** 20 May 2024 **Accepted**: 12 June 2024

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มุ่งสำรวจทิศทางและเสนอแนวทางการศึกษาคติชนสมัยใหม่ในสังคมไทย โดยสังเคราะห์ผลงานที่ศึกษาเรื่องเล่าสมัยใหม่ เพลงร้องเล่นสมัยใหม่ และปริศนาคำทายสมัยใหม่ อีกทั้งนำเอกสารที่เกี่ยวข้องกับคติชนสมัยใหม่มาประกอบการศึกษา พบว่า ทิศทางการศึกษาคติชนสมัยใหม่ในสังคมไทยอยู่ในระยะเริ่มต้น แต่ก็มีแนวโน้มความสนใจเพิ่มขึ้น ส่วนใหญ่เป็นการศึกษาเรื่องเล่าสมัยใหม่ จึงยังมีข้อมูลให้ศึกษาอีกจำนวนมาก ส่วนแนวทางการศึกษาคติชนสมัยใหม่ในสังคมไทยอาจเป็นการรวบรวมคติชนร่วมสมัยชนิดแยกย่อยหรือคติชนของกลุ่มคนต่างๆ มาศึกษา เก็บข้อมูลโดยสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญหรือจากสื่อสมัยใหม่ แล้วจึงวิเคราะห์ลักษณะของคติชน พร้อมนำแนวคิดทฤษฎีทางมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์มาประกอบการศึกษา จะทำให้เข้าใจความคิดความเชื่อของกลุ่มคนและปรากฏการณ์ในสังคมร่วมสมัยได้อีกทางหนึ่ง การศึกษาคติชนสมัยใหม่อาจช่วยขยายขอบเขตของคติชนวิทยาในสังคมไทยให้กว้างขวางออกไป ทำให้คติชนวิทยาเป็นศาสตร์ที่ร่วมสมัย และเห็นแนวโน้มของการศึกษาในอนาคตชัดเจนขึ้น

คำสำคัญ: ทิศทาง, แนวทาง, คติชนสมัยใหม่, สังคมไทยร่วมสมัย

Abstract

This academic article aims to explore the direction of modern folklore in Thai society, and propose guidelines for the study, synthesizing works that study modern narratives, modern recreational songs, and modern riddles, along with bringing documents related to modern folklore for study. It was found that the direction of modern folklore study in Thai society is at the beginning stage, but there is a trend of increasing interest. Most of it is a study of modern narratives. Therefore, there is still a lot of information to study. As for the approach to studying modern folklore in Thai society, it may be to collect separate types of contemporary folklore or

[1] อาจารย์, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช, phollakrit_was@nstru.ac.th
[1] Lecturer, Faculty of Humanities and Social Sciences, Nakhon Si Thammarat Rajabhat University, phollakrit_was@nstru.ac.th

folklore of different groups of people to be studied by interviewing key informant or collecting information from modern media, then analyzing the characteristics of folklore along with concepts and theories from the humanities and social sciences to accompany the study. Such studies will provide another way to understand the thoughts and beliefs of groups of people and phenomena in contemporary society. Studying modern folklore may help expand the scope of folklore in Thai society, to make folklore a contemporary science, and see the trend of future study more clearly.

Keywords: Direction, Guideline, Modern folklore, Contemporary Thai society

บทนำ

เมื่อปลายคริสต์ศตวรรษที่ 20 วงการคติชนวิทยาเกิดความกังวลว่าการเติบโตอย่างรวดเร็วของเมือง เทคโนโลยี อุตสาหกรรม การผลิตและวัฒนธรรมบริโภค จะเข้ามาแทนที่วัฒนธรรมพื้นบ้านในชนบท ทำให้สังคมประเพณีถูกทำลายด้วยความเจริญทางอุตสาหกรรม Richard M. Dorson นักคติชนวิทยาคนสำคัญถึงกับกล่าวว่า “อีกไม่กี่ปีข้างหน้าจะไม่มีคติชน จึงอาจไม่จำเป็นต้องมีนักคติชนวิทยา” (Dorson, 1972) อย่างไรก็ดี นักคติชนวิทยาอีกส่วนหนึ่งเห็นว่า เทคโนโลยีไม่ได้ทำให้การศึกษาคติชนเกิดข้อจำกัด แต่ช่วยถ่ายทอดคติชนเดิมและ สร้างคติชนยุคใหม่ (Dundes, 1980) โดยคติชนในสื่อและคติชนของกลุ่มคนในเมืองจะเป็นข้อมูลใหม่ ในการศึกษาทางคติชนวิทยา (Kirshenblatt-Gimblett, 1998)

มาถึงคริสต์ศตวรรษที่ 21 แม้คติชนที่สืบทอดมาจากสังคมประเพณีไม่ได้หมดไปเหมือนที่หลายคนกังวลใจ แต่คติชนเดิมที่ถ่ายทอด ในรูปแบบมุขปาฐะในสังคมชนบทก็เริ่มเลือนหาย บางชนิดพบน้อยลง บางชนิดเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพสังคมที่เปลี่ยนไป ทว่าในทางกลับกันกำลังมีคติชนสมัยใหม่เกิดขึ้นซึ่งเป็นคติชนของกลุ่มคนต่างๆ ทั้งกลุ่มคนที่อยู่ในเมือง และกลุ่มคนที่มีลักษณะบางประการร่วมกันหรือมีความสนใจเดียวกัน รวมถึงคติชนที่สร้างขึ้นใหม่หรือ นำบางส่วนจากคติชนเดิมมาปรับเปลี่ยนให้ร่วมสมัย ทั้งยังปรากฏการนำเสนอคติชนเหล่านี้ผ่าน สื่อสมัยใหม่ เช่น วิทยุ โทรทัศน์ อินเทอร์เน็ต ผลจากการเกิดคติชนสมัยใหม่ดังกล่าวทำให้ วงการคติชนวิทยาสนใจศึกษาข้อมูลชนิดนี้มากขึ้น เห็นได้ชัดจากการศึกษาเรื่องเล่าสมัยใหม่ที่มี ตัวละคร ฉาก เหตุการณ์ และเรื่องราวร่วมสมัย พบอย่างกว้างขวาง เช่น Brunvand (2001) จัดทำ Encyclopedia of Urban Legends โดยเก็บ เรื่องเล่าของชาวเมือง (urban legend) จากหลายประเทศทั่วโลก แล้วนำเรื่องเล่าที่มีโครงเรื่องคล้ายกันมาจัดกลุ่มเป็นแบบเรื่องต่างๆ และอธิบายลักษณะของเรื่องเล่าแต่ละแบบ ด้าน Bennett And Smith (1996) เขียนหนังสือ Contemporary Legend: A Reader ได้รวบรวมบทความที่ศึกษาตำนานร่วมสมัย (contemporary legend) ในแง่มุมต่างๆ มานำเสนอ และชี้ให้เห็นภาพรวมการศึกษาตำนานร่วมสมัยในขณะนั้น

ขณะเดียวกันก็ปรากฏการศึกษา คติชนในสื่ออินเทอร์เน็ต เช่น Blank (2009) นำบทความที่ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างคติชนกับอินเทอร์เน็ตมารวมเล่มจัดพิมพ์เป็น หนังสือ Folklore and the Internet: Vernacular Expression in a Digital World บทนำของหนังสือเล่มนี้ได้อภิปรายลักษณะและความน่าสนใจของข้อมูลคติชนในอินเทอร์เน็ต พร้อมเรียกร้องให้ นักคติชนวิทยาหันมาสนใจศึกษาคติชนสมัยใหม่ มากขึ้น นอกจากนี้ยังมีบทความที่พยายามอธิบายให้เห็นว่าคติชนในอินเทอร์เน็ตเป็นแหล่งข้อมูลใหม่ในการศึกษาทางคติชนวิทยา

เช่น Folklore Research and its New Challenges: From the Ethnography to Netografy ของ Maria, Zoi, and Xanthippi (2012)

ส่วนการศึกษาคติชนสมัยใหม่ในสังคมไทย เริ่มปรากฏเมื่อ ศิราพร ณ ถลาง เขียนบทความเรื่องความสนใจของนักคติชนไทยจาก folklore ถึง netlore (2544) ตั้งข้อสังเกตว่า มีข้อมูลคติชนใหม่เกิดขึ้น เป็นคติชนที่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย ด้วยการเสพและการสร้างสรรค์ของคนรุ่นใหม่ อาจเรียกว่าคติชนสมัยใหม่ (modern folklore) เช่น นิทานสมัยใหม่ เพลงร้องเล่นสมัยใหม่ ปริศนาคำทายสมัยไหม่ การเล่นสมัยใหม่ จากงานของ ศิราพร ณ ถลาง ทำให้เกิดศัพท์ใหม่ในวงการคติชนวิทยาไทย คือคำว่า คติชนสมัยใหม่ (modern folklore) ซึ่งหมายถึงข้อมูลทางวัฒนธรรมของกลุ่มคนต่าง ๆ ที่สืบทอดต่อกันมาในรูปแบบมุขปาฐะ หรือที่ถ่ายทอดผ่านสื่อสมัยใหม่อย่างมีศิลปะโดยมีเนื้อหาแสดงให้เห็นความคิดความเชื่อ และสภาพสังคมร่วมสมัย

ข้อค้นพบในแวดวงคติชนวิทยาไทยข้างต้น ประกอบกับความเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคมและวิถีชีวิตของผู้คนในปัจจุบัน กระตุ้นให้นักคติชนวิทยาไทยสนใจศึกษาคติชนสมัยใหม่มากขึ้น กระนั้นก็ดี จากการสำรวจพบว่ายังมีผลงานวิชาการที่ศึกษาคติชนสมัยใหม่ ในสังคมไทยไม่มากนัก ขณะที่วิธีการศึกษาคติชนสมัยใหม่ก็ยังไม่มีการอภิปรายกันในวงกว้าง ดังจะแสดงให้เห็นอย่างละเอียดในเนื้อหา ส่วนต่อไป บทความนี้จึงสนใจรวบรวมและสังเคราะห์ผลงานวิชาการที่ศึกษาคติชนสมัยใหม่ในสังคมไทย เพื่อสำรวจทิศทางการศึกษาข้อมูลคติชนเหล่านั้น พร้อมทั้งเสนอแนวทางการศึกษา คติชนสมัยใหม่ในสังคมไทย โดยนำผลงานวิชาการของไทยและของต่างประเทศมาเป็นข้อมูลประกอบการวิเคราะห์ เพื่อให้ได้ความรู้ใหม่ที่ผู้สนใจสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการศึกษาข้อมูลคติชนนี้ต่อไป

ทิศทางการศึกษาคติชนสมัยใหม่ ในสังคมไทย

ผู้เขียนสำรวจผลงานที่ศึกษาคติชนสมัยใหม่ในสังคมไทย โดยเลือกผลงานที่รวบรวมคติชนสมัยใหม่จากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ และที่นำมุมมอง วิธีวิทยา แนวคิด หรือทฤษฎีทาง คติชนวิทยามาใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล อีกทั้งเลือกเฉพาะผลงานที่ศึกษาคติชนสมัยใหม่ ในสังคมไทยประเภทมุขปาฐะ (verbal folklore) จำนวน 3 ชนิด ได้แก่ เรื่องเล่าสมัยใหม่ เพลงร้องเล่นสมัยใหม่ และปริศนาคำทายสมัยใหม่ เนื่องจากเป็นกลุ่มข้อมูลที่ปรากฏการศึกษาให้เห็นชัดเจน จากนั้นจึงสังเคราะห์ผลงานดังกล่าวในประเด็นกลุ่มข้อมูลที่ศึกษา แนวคิดทฤษฎี ที่นำมาเป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ข้อมูล และผลการศึกษาประเด็นที่น่าสนใจ ทั้งนี้ เพื่อที่จะนำเสนอให้เห็นทิศทางการศึกษาคติชนสมัยใหม่ในสังคมไทยโดยสังเขป ดังนี้

1. การศึกษาเรื่องเล่าสมัยใหม่

ผลงานที่ศึกษาเรื่องเล่าสมัยใหม่ เช่น บทความเรื่อง มุขปาฐะในอินเทอร์เน็ต: การสืบทอดและความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย ของ ปฐม หงษ์สุวรรณ (2546) ศึกษาเรื่องเล่ามุกตลกจากเว็บไซต์ www.joke007.com ในด้านภาพสะท้อนจากมุกตลกในอินเทอร์เน็ต และเปรียบเทียบมุกตลกจากนิทานพื้นบ้านไทยกับ มุกตลกในอินเทอร์เน็ต

โดยพบว่าเรื่องเล่ามุกตลกสมัยใหม่มีที่มาจากสถานการณ์ร่วมสมัย เนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องเพศพบมากที่สุด ลักษณะคล้ายนิทานพื้นบ้านประเภทมุกตลกแต่เดิม คือ มักเป็นเรื่องการผิดประเวณี เรื่องตัณหาราคะ หรือเรื่องเพศของนักบวช แต่มุกตลกที่เกิดจากการล้อเลียนเรื่องเพศระหว่างเครือญาติด้วยกันได้หายไป แทนที่ด้วยเรื่องล้อเลียนเรื่องเพศระหว่างบุคคลที่มีความสัมพันธ์ในเชิงสังคม เช่น นายจ้างกับลูกจ้าง เหตุที่พบมุกตลกเรื่องเพศเป็นจำนวนมาก อาจเพราะผู้แต่ง

นิทานหรือผู้ใช้อินเทอร์เน็ตส่วนมากเป็นกลุ่มคนหนุ่มสาวที่อยู่ในช่วงการเรียนรู้เกี่ยวกับเพศ นิทานกลุ่มนี้จึงมีบทบาทหน้าที่ใหม่เป็นสื่อการเรียนรู้เรื่องเพศของคน รุ่นใหม่

นอกจากนี้เรื่องเล่ามุกตลกสมัยใหม่ยังคงล้อเลียนกลุ่มคนที่มีสถานภาพสูงทางสังคม เช่น นักการเมือง นักบวช แต่การล้อเลียนผู้มีอำนาจในการปกครองเช่นพระเจ้าแผ่นดินหายไป ขณะเดียวกันปรากฏเรื่องล้อเลียนบุคคลที่มีชื่อเสียงในแวดวงสื่อมวลชนทั้งในประเทศและต่างประเทศที่ไม่ใช่ชนชั้นปกครอง เป็นต้นว่า นักกีฬา นักแสดงและนักร้อง ตลอดจนกลุ่มชนชั้นกลางมากขึ้น อาจมองได้ว่าเรื่องล้อเลียนกลุ่มชนชั้นนำในสังคมแสดงให้เห็นช่องทางหนึ่งในการระบายความกดดันทางสังคมและการเมืองที่มีต่อผู้นำที่ประพฤติไม่ดี จึงมีการแต่งมุกตลกขึ้นมาเสียดสีบุคคลดังกล่าว ขณะที่เรื่องล้อเลียนบุคคลที่มีพฤติกรรมผิดศีลธรรมของสังคม เป็นการบรรเทาความตึงเครียดจากกฎระเบียบที่บังคับให้ผู้คนได้ผ่อนคลาย ได้หัวเราะเยาะคนที่ไม่ปฏิบัติตามกฎระเบียบของสังคม นอกจากนี้ยังสรุปว่า เรื่องเล่ามุกตลกสมัยใหม่มีลักษณะของการผสมผสาน กล่าวคือ ยังคงสืบทอดแนวเรื่องแบบนิทานพื้นบ้านแต่เดิมเอาไว้ ทว่าได้นำเหตุการณ์ในสังคมร่วมสมัยและวัฒนธรรมต่างชาติที่แพร่เข้ามา เป็นข้อมูลในการแต่งโดยตัวละครและเนื้อหาที่เปลี่ยนแปลงไป สะท้อนความคิดค่านิยมของคนในกระแสความเปลี่ยนแปลงในสังคมร่วมสมัย

ส่วน นลิน สินธุประมา (2560) ได้ศึกษาเรื่องผีในสังคมไทยร่วมสมัย: บทบาทและการ ผสมผสานทางวัฒนธรรม เก็บเรื่องผีไทย ร่วมสมัยที่เขียนบอกเล่าในเว็บไซต์ต่าง ๆ จากนั้นนำแนวคิดเรื่องอนุภาคและแบบเรื่อง บทบาทหน้าที่ของคติชนและการศึกษานิทาน เชิงโครงสร้างของวลาดิมีร์ พรอพพ์ มาเป็นเครื่องมือในการศึกษา เพื่อวิเคราะห์ลักษณะการผสมผสานทางวัฒนธรรม และบทบาทของเรื่องผีไทยร่วมสมัย

โดยพบว่า เรื่องผีไทยร่วมสมัยมีลักษณะสำคัญ คือ การสร้างความสยองขวัญโดยใช้ความผิดปกติบางอย่างเป็นเครื่องมือทำให้เกิดความน่ากลัว เช่น ผีหน้าตาเละเทะ ทั้งยังแสดงให้เห็นวิธีการจัดการกับความผิดปกติที่เกิดขึ้นของคนในสังคมร่วมสมัย โดยพยายามกำจัดผีหรือลบร่องรอยความผิดปกติเหล่านั้น เนื้อหาของเรื่องผีร่วมสมัยยังคงถ่ายทอดความคิดความเชื่อดั้งเดิม แต่ได้เพิ่มตัวละครใหม่ ฉากแบบใหม่ วิถีชีวิตแบบใหม่ของผู้คนเข้าไป ส่วนรูปแบบเรื่องเล่ามีลักษณะเป็นตำนานร่วมสมัยซึ่งบอกเล่าเรื่องภัยใกล้ตัว สะท้อนความหวาดกลัวของสังคมร่วมสมัย อาจกล่าวได้ว่าเรื่องผีไทยร่วมสมัยเป็นการผสมผสานทางวัฒนธรรมทั้งวัฒนธรรมไทยที่มีอยู่เดิมและวัฒนธรรมการเล่าเรื่องแบบเก่า ผสมผสานกับวัฒนธรรมใหม่ซึ่งมีที่มาจากวัฒนธรรมต่างชาติ วัฒนธรรมสมัยใหม่ที่เกิดจากโลกาภิวัตน์ และลักษณะการเล่าเรื่องแบบใหม่

พร้อมกันนี้ ยังตั้งข้อสังเกตว่า เรื่องผีร่วมสมัยมีลักษณะหลายประการร่วมกับตำนานร่วมสมัย มักถูกเล่าเสมือนว่าเป็นเรื่องจริงหรือมีเค้าโครงมาจากเรื่องจริง เรื่องผีจึงไม่เพียงสะท้อนให้เห็นสภาพบางอย่างของสังคมร่วมสมัยเท่านั้น แต่เรื่องผียังทำหน้าที่คล้ายตำนานปรัมปราและตำนานประจำถิ่น คือ ทำหน้าที่บันทึกความทรงจำร่วมบางอย่างของสังคม ทว่าความทรงจำดังกล่าวไม่ใช่ประวัติศาสตร์สมัยสร้างโลกหรือเมื่อแรกสร้างเมือง หากแต่เป็นประวัติศาสตร์ระยะใกล้เข้ามา อีกทั้งเรื่องผีร่วมสมัยมักไม่ได้กล่าวถึงวีรบุรุษของหมู่บ้านหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของกลุ่มชน หากแต่บอกเล่าเรื่องราวของคนธรรมดาที่โชคร้ายต้องเผชิญกับความรุนแรง ความน่ากลัว และอาชญากรรมต่าง ๆ จึงมีบทบาทเด่นในการสร้างความกลัวเพื่อกระตุ้นเรื่องความปลอดภัยในแบบตำนานร่วมสมัย

นอกจากนี้ พริมรตา จันทรโชติกุล (2562) ได้ศึกษาคติชนกับการสร้างอัตลักษณ์ทหาร: กรณีศึกษาสถาบันการศึกษาและการฝึกทางทหาร กองทัพอากาศไทย ซึ่งเป็นคติชนของกลุ่มอาชีพที่มีลักษณะเฉพาะและถือว่าเป็นวิถีของกลุ่มชนสมัยใหม่ เข้าข่ายเป็นคติชนสมัยใหม่ โดยรวบรวมข้อมูลคติชนประเภทประเพณีและพิธี เรื่องเล่า บทเพลง ความเชื่อและวัตถุมงคล ตลอดจนวิถีปฏิบัติในสังคมทหารอากาศไทยจาก การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ พร้อมทั้งเก็บข้อมูลจากเอกสารและสื่ออินเทอร์เน็ต ในส่วนการศึกษาเรื่องเล่าของทหารอากาศไทยได้ประยุกต์แนวคิดเรื่องอัตลักษณ์ แนวคิดเรื่องบทบาทหน้าที่ของคติชนวิทยา และแนวคิดเรื่องความทรงจำร่วมมาใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อค้นหาอัตลักษณ์ของทหารอากาศไทยที่ประกอบสร้างจากคติชนทหารอากาศไทย รวมถึงบทบาทด้านอื่นๆ ของคติชนทหารอากาศไทย

โดยพบเรื่องเล่าของทหารอากาศไทย 2 กลุ่ม ประกอบด้วย กลุ่มแรกเป็นเรื่องเล่าเกี่ยวกับบุคคลที่เป็นแบบอย่าง เช่น เรื่อง “ครูอ้วน” ซึ่งกล่าวถึงวีรกรรมของครูการบินที่สละชีวิตเพื่อให้ศิษย์การบินปลอดภัย จนกลายเป็นแบบอย่างของความกล้าหาญและเสียสละของทหารอากาศ เรื่องนี้มีส่วนในการสร้างอัตลักษณ์ของทหารอากาศโดยตรง ส่วนเรื่อง “เจ้าพ่อเสือ” กล่าวถึงเรื่องราวและความเชื่อเกี่ยวกับเจ้าพ่อเสือผู้เป็นแม่ทัพทหารที่กล้าหาญในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำสถาบัน เรื่องเล่ากลุ่มแรกนี้มีบทบาทใน การสร้างสำนึกความเป็นทหารอากาศ สร้างความ ทรงจำร่วมเกี่ยวกับบุคคลที่ควรยกย่องเป็นแบบอย่างซึ่งมีส่วนช่วยหล่อหลอมทหารอากาศให้มีลักษณะที่พึงประสงค์ และบ่งชี้ความเป็นกลุ่มจากการรับรู้ความหมายและความเป็นมาของ เรื่องเล่าดังกล่าวร่วมกัน อีกกลุ่มหนึ่งเป็นเรื่อง ลี้ลับเล่าเรื่องราวในอดีตหรือความเชื่อเกี่ยวกับสถานที่และบุคคลซึ่งได้รับการบอกเล่าสืบทอดต่อกันมา เรื่องกลุ่มหลังนี้มีลักษณะเป็นเรื่องเล่าสมัยใหม่ที่มักพบในสังคมปัจจุบันซึ่งอาจไม่ได้มีส่วนช่วยในการปลูกฝังหรือประกอบสร้างอัตลักษณ์ของทหารอากาศไทย แต่มีบทบาทต่อจิตใจของทหารอากาศในฐานะปัจเจกบุคคลและยังเป็นเครื่องชี้วัดความเป็น “คนใน” กลุ่มทหารอากาศ เช่น เรื่องในห้องชมรมดนตรี

งานวิจัยนี้ชี้ว่า เรื่องเล่าของกลุ่มทหารอากาศมีลักษณะเป็นเรื่องเล่าสมัยใหม่ที่เกี่ยวกับวิถีชีวิต เหตุการณ์ และบุคคลที่พบเห็นในชีวิตประจำวัน สามารถสืบค้นได้ว่าเกิดขึ้นเมื่อใด และใครเป็นผู้เล่าเรื่อง ขณะที่เรื่องเล่าในสังคมประเพณีมักเป็นเรื่องเกี่ยวกับสิ่งมหัศจรรย์ ผู้วิเศษ การสร้างโลก และความเป็นมาของบรรพบุรุษ เป็นเรื่องห่างไกลจากชีวิตปกติซึ่งไม่สามารถระบุช่วงเวลาและผู้เริ่มต้นเล่าเรื่องดังกล่าวได้ อย่างไรก็ดี เรื่องเล่ากลุ่มทหารอากาศก็มีบทบาทเช่นเดียวกับเรื่องเล่าของชาวบ้านในแง่ การหล่อหลอมอัตลักษณ์ที่พึงประสงค์ สร้างความเข้าใจถึงบทบาทหน้าที่ของตน และหลอมรวมความเป็นหนึ่งจากการรับรู้เรื่องเล่าเดียวกัน

2. การศึกษาเพลงร้องเล่นสมัยใหม่

ผลงานที่ศึกษาเพลงร้องเล่นสมัยใหม่จากมุมมองทางคติชนวิทยา พบเพียงเรื่องเดียวในขณะนี้ คือ บทความเรื่องลักษณะของเพลงพื้นบ้านในเพลงร้องเล่นสมัยใหม่ ของ โอพาร รัตนภักดี (2552) ศึกษาเพลงที่ใช้ร้องเล่นประกอบกิจกรรมรื่นเริงของนักศึกษาในโอกาสต่างๆ เก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์นักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และมหาวิทยาลัยศิลปากร แล้วจึงจำแนกประเภทของเพลงร้องเล่นสมัยใหม่ จากนั้นวิเคราะห์ลักษณะของเพลงพื้นบ้านในเพลงร้องเล่นสมัยใหม่และบทบาทหน้าที่ของเพลงชนิดนี้ในสังคมร่วมสมัย น่าสนใจว่าเพลงร้องเล่นประกอบกิจกรรมรื่นเริงของนักศึกษานี้ เป็นเพลงที่เกิดขึ้นใหม่เมื่อไม่กี่ปี

ที่ผ่านมา สร้างสรรค์และถ่ายทอดสืบต่อกัน โดยนักศึกษาซึ่งเป็นคนกลุ่มใหม่และคนรุ่นใหม่ ในสังคม ทั้งยังมีเนื้อหาสะท้อนความคิด ความเชื่อของกลุ่มคนและสภาพสังคมร่วมสมัย ต่างจากเพลงพื้นบ้านที่สืบทอดต่อกันมาอย่างยาวนาน เนื้อหาส่วนใหญ่บอกเล่าเรื่องราวในอดีต หรือสภาพสังคมชนบท ดังนั้น จึงถือได้ว่า เพลงร้องเล่นของนักศึกษาดังกล่าวมีลักษณะเข้าข่ายเป็นคติชนสมัยใหม่

โดยพบว่า เพลงร้องเล่นสมัยใหม่มักใช้ร้องเล่นในกิจกรรมรื่นเริงของนักศึกษา ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมรับน้องใหม่ กิจกรรมกีฬาสี และกิจกรรมนันทนาการ จำแนกตามลักษณะและวัตถุประสงค์ของเพลง ได้แก่ เพลงประกอบท่าทาง เพลงโต้ตอบ เพลงประกอบการเล่นเกม และเพลงที่ใช้ในพิธีกรรม เพลงร้องเล่นสมัยใหม่ มีลักษณะคล้ายเพลงพื้นบ้านเป็นอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นขนาดของเพลง ลักษณะคำประพันธ์ กลวิธีการสร้างความบันเทิง ตลอดจนเนื้อหาของเพลงซึ่งมีที่มาจากการสังเกตสภาพแวดล้อมและสังคมรอบตัว แล้วนำมาสร้างสรรค์เป็นเนื้อเพลง หากแตกต่างกันที่เพลงพื้นบ้านมักเป็นเรื่องราวของสังคมดั้งเดิมที่มีวิถีชีวิตแบบสังคมเกษตร แต่เนื้อหาของเพลงสมัยใหม่ส่วนใหญ่เป็นเรื่องราวของสังคมในยุคปัจจุบันที่บ้านเมืองได้พัฒนาขึ้นมากแล้ว

ผลการศึกษายังพบว่า แม้โอกาสใน การร้องเล่นของเพลงพื้นบ้านกับเพลงร้องเล่นสมัยใหม่หากมองผิวเผินจะแตกต่างกันโดยสิ้นเชิง เพราะไม่ได้ร้องเล่นในเทศกาลประเพณี เช่น งานสงกรานต์ หรือร้องเล่นในยามทำงานเพื่อคลายเหนื่อย เช่น เมื่อเกี่ยวข้าว เหมือนอย่าง การร้องเพลงพื้นบ้านในอดีต โดยเพลงร้องเล่นสมัยใหม่จะร้องในการทำกิจกรรมของสถาบันการศึกษา เช่น รับน้องใหม่ กีฬาสี กระนั้นก็ตาม เมื่อพิจารณาอย่างลึกซึ้งพบว่าเพลงทั้งสองชนิดนี้มีลักษณะบางประการร่วม กันอยู่ คือ นิยมร้องเล่นเมื่อต้องการความบันเทิงหรือช่วงเวลาที่หนุ่มสาวได้มารวมตัวอยู่ด้วยกัน เพียงแต่สถานที่ในการร้องเล่น ไม่ได้เป็นลานบ้าน ลานวัด หรือท้องไร่นา แต่เป็นสถานศึกษาหรือสนามกีฬาซึ่งคนหนุ่มสาวในปัจจุบันต้องมาเรียนหนังสือหรือทำกิจกรรมร่วมกันแทน เพลงร้องเล่นสมัยใหม่จึงยังคงทำหน้าที่เป็นสิ่งให้ความบันเทิง เป็นที่ระบายความคับข้องใจ เป็นสื่อสะท้อนและบันทึกปรากฏการณ์ทางสังคม ตลอดจนเป็นเครื่องมือในการแสดงออกของหนุ่มสาวคล้ายกับเพลงพื้นบ้าน

3. การศึกษาปริศนาคำทายสมัยใหม่

ผลงานที่ศึกษาปริศนาคำทายสมัยใหม่ ปรากฏ บทความเรื่องปริศนาคำทาย: ภูมิปัญญาทางภาษาในยุคโลกาภิวัตน์ ของ ศิริพร ภักดีผาสุข (2547) บทความนี้นับเป็นผลงาน แรกๆ ที่รวบรวมปริศนาคำทายสมัยใหม่ ที่เผยแพร่ในสื่ออินเทอร์เน็ต และที่ผู้คนเล่นกันในสังคมไทยร่วมสมัยมาเป็นกลุ่มตัวอย่างในการศึกษาภูมิปัญญาทางภาษาในปริศนาคำทายไทย แล้วจึงใช้แนวคิดการผสมผสานทางวัฒนธรรมมาเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ข้อมูล พบว่า ปริศนาคำทายเป็นการเล่นทางภาษา ซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกิดจากการผสมผสานระหว่างความใส่ใจช่างสังเกตสิ่งแวดล้อมและความเป็นคนเจ้าบทเจ้ากลอนใส่ใจภาษาของ คนไทย ปริศนาคำทายสมัยใหม่สร้างขึ้นจาก การใช้ตรรกะแบบนอกขนบซึ่งเป็นตรรกะที่อยู่บนพื้นฐานความรู้แบบพื้นบ้าน และยังสามารถเป็น เครื่องมือในการสร้าง สั่งสม และถ่ายทอด องค์ความรู้ของท้องถิ่นจากรุ่นสู่รุ่นได้

ส่วนการผสมผสานทางวัฒนธรรมที่ปรากฏในการเล่นปริศนาคำทายเป็นไปในลักษณะ การปรับกระแสวัฒนธรรมโลกให้เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยนำข้อมูลเกี่ยวกับนักร้อง นักกีฬา และสินค้าต่างประเทศที่เข้ามาในการรับรู้ของคนในสังคมวัฒนธรรมไทย ตลอดจนศัพท์ภาษา

อังกฤษที่เผยแพร่ทางสื่อสารมวลชนมาเป็นข้อมูลในการสร้างปริศนาคำทาย ตัวอย่างถามว่า โคอะไรมีแต่น้ำ (Coca Cola) อีกลักษณะเป็นการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีการสื่อสารเพื่อเป็นช่องทางในการเผยแพร่และการเล่นปริศนา คำทาย ได้แก่ การเผยแพร่ปริศนาคำทายผ่านจดหมายอิเล็กทรอนิกส์และเว็บไซต์ต่างๆ การส่งต่อปริศนาคำทายกันในห้องสนทนาออนไลน์และ การเล่นทายปริศนาบนกระดานสนทนาอิเล็กทรอนิกส์ใน www.pantip.com

ผลงานต่อมาเป็นบทความเรื่อง การวิเคราะห์และการจำแนกปริศนาคำทายไทยในปัจจุบัน: กรณีศึกษานักศึกษามหาวิทยาลัยมหิดล ของ ภัทรธรณ์ แสนพินิจ (2561) เก็บข้อมูลจากนักศึกษามหาวิทยาลัยมหิดล วิทยาเขตศาลายา พบปริศนาคำทาย 5 ประเภท ได้แก่ ปริศนา เล่นคำ ปริศนาสองแง่สองง่าม ปริศนาแท้หรือปริศนาดั้งเดิม ปริศนาคำทายตามสมัยนิยมที่รับอิทธิพลมาจากสื่อมวลชน และปริศนาชวนหัว

โดยกล่าวว่า ปริศนาคำทายปัจจุบัน มีโครงสร้างไม่ตายตัว พบทั้งการเรียงลำดับคำถาม เนื้อความ และคำบอกแนวตามรูปแบบเดิม ขณะเดียวกันก็มีการสลับของแต่ละส่วน บางครั้งก็ตัดส่วนใดส่วนหนึ่งออกไป โดยเป็นไปเพื่อความสนุกสนานและเพลิดเพลิน ไม่ได้คำนึงถึงความถูกต้องตามหลักภาษาและประโยชน์ที่ได้รับในเชิงความรู้รอบตัว ตัวอย่างถามว่า รถไฟมีกี่ขา (2 ขา ขาไปและขากลับ) ด้านเนื้อหายังคงเอกลักษณ์ของปริศนาการเล่นภาษาในลักษณะต่างๆ นิยมปริศนาชวนหัวและปริศนาสองแง่สองง่าม ปริศนาคำทายจึงยังคงเป็นสิ่งประเทืองอารมณ์ฝึกไหวพริบและความช่างสังเกต ควบคู่ไปกับการให้ความสนุกสนาน ทั้งยังเชื่อมสัมพันธภาพของคนในสังคมให้แนบแน่นยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม ปริศนาคำทายรูปแบบดั้งเดิม พบน้อยลง แต่มีรูปแบบใหม่ๆ และเนื้อหาที่ร่วมสมัยเพิ่มขึ้น อีกทั้งปรากฏการเผยแพร่ปริศนา คำทายผ่านทางช่องทางใหม่คือสื่อสารมวลชน เช่นในรายการเกมโชว์ทางโทรทัศน์

ทั้งนี้ เมื่อพิจารณาผลงานที่ศึกษาคติชนสมัยใหม่ในสังคมไทยจากตัวอย่างที่ยกมาทั้งหมด เห็นได้ว่า ปัจจุบันนักวิชาการหลายคนสนใจศึกษาข้อมูลคติชนกลุ่มนี้ มีการวิเคราะห์ข้อมูลอย่างหลากหลายทั้งเรื่องเล่าสมัยใหม่ เพลงร้องเล่นสมัยใหม่ และปริศนาคำทายสมัยใหม่ โดย เรื่องเล่าสมัยใหม่เป็นกลุ่มข้อมูลที่ศึกษามากที่สุด อาจเพราะมีหลายชนิดแยกย่อย เช่น เรื่องตลกในงานของปฐม หงษ์สุวรรณ เรื่องผีในงานของนลิน สินธุประมา ขณะที่แต่ละกลุ่มคนก็มักมีเรื่องเล่าของกลุ่มตน เช่น เรื่องเล่าทหารอากาศในงานของพริมรตา จันทรโชติกุล ด้านการเก็บข้อมูลพบการเก็บข้อมูลภาคสนามด้วยวิธีการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ โดยสัมภาษณ์กลุ่มนักศึกษาเพื่อเก็บข้อมูลเพลงร้องเล่นสมัยใหม่ในงานของโอพาร รัตนภักดี และเก็บข้อมูลปริศนาคำทายสมัยใหม่ในงานของภัทรธรณ์ แสนพินิจ ขณะเดียวกันก็มีการเก็บข้อมูลวิธีใหม่คือการรวบรวมข้อมูลจากอินเทอร์เน็ต ได้แก่ เรื่องเล่ามุกตลกจากเว็บไซต์ www.joke007.com ในงานของปฐม หงษ์สุวรรณ เรื่องผีร่วมสมัยจากเว็บไซต์ต่างๆ ในงานของนลิน สินธุประมา และปริศนาคำทายจากกระทู้เว็บไซต์ www.pantip.com ในงานของศิริพร ภักดีผาสุข

ด้านการวิเคราะห์ข้อมูล พบว่า วิธีวิทยาการศึกษาอนุภาคและแบบเรื่องที่ใช้ในการศึกษานิทานพื้นบ้านซึ่งมีการนำมาประยุกต์ใช้วิเคราะห์เรื่องเล่าสมัยใหม่ ยังคงทำให้เห็นลักษณะพิเศษของตัวละคร เหตุการณ์ และสิ่งของที่ได้รับการบอกเล่าต่อ รวมถึงลำดับเหตุการณ์ในเรื่องที่มีลักษณะร่วมกัน สะท้อนความคิดความเชื่อร่วมกันของกลุ่มคนและความหมายทางวัฒนธรรมที่แฝงอยู่ในเรื่องราว ขณะเดียวกันก็มีผลงานที่นำแนวคิดเรื่องอัตลักษณ์

และความทรงจำร่วมมาใช้ศึกษาเรื่องเล่าสมัยใหม่ ทำให้เห็นการนำเรื่องเล่ามาใช้ใน การสร้างความทรงจำร่วมเพื่อประกอบสร้าง อัตลักษณ์ของทหารอากาศไทย นอกจากนี้ มีการนำแนวคิดการผสมผสานทางวัฒนธรรมมาอธิบายการรับวัฒนธรรมต่างชาติมาผสมผสานกับวัฒนธรรมไทยในการสร้างเรื่องเล่าสมัยใหม่และปริศนาคำทายสมัยใหม่อีกด้วย

ส่วนผลการศึกษาคติชนสมัยใหม่ ผลงานเหล่านี้ได้นำเสนอผลการวิเคราะห์คติชนสมัยใหม่ประเภทต่าง ๆ ที่ปรากฏในสังคมไทย อีกทั้งเปรียบเทียบคติชนสมัยใหม่กับคติชนเดิมทำให้เข้าใจได้ว่า คติชนสมัยใหม่ส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นการรับกระแสวัฒนธรรมในสังคมโลกมาเป็นข้อมูลในการปรับประยุกต์คติชนที่มีอยู่เดิมในสังคมไทยให้มีลักษณะร่วมสมัยและแปลกใหม่ จนเกิดเป็นคติชนสมัยใหม่ที่มีรูปแบบและเนื้อหาต่างไปจากเดิม ขณะที่การวิเคราะห์ความหมายคติชนสมัยใหม่ของกลุ่มคนต่าง ๆ ก็ทำให้ทราบความคิดความเชื่อร่วมของกลุ่มคนที่มีอยู่อย่างหลากหลายในสังคม และเห็นสภาพสังคมไทยร่วมสมัยได้อีกทางหนึ่ง อย่างไรก็ตาม เนื่องจากพบผลงานที่ศึกษาคติชนสมัยใหม่ไม่มากนัก จึงอาจกล่าวได้ว่าการศึกษาคติชนสมัยใหม่ในสังคมไทยยังอยู่ในระยะเริ่มต้น แต่ก็มีแนวโน้มความสนใจเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง

แนวทางการศึกษาคติชนสมัยใหม่ในสังคมไทย

เมื่อการศึกษาคติชนสมัยใหม่ในสังคมไทยอยู่ในระยะเริ่มต้น จึงยังมีข้อมูลให้ศึกษาอีกเป็นจำนวนมาก ผู้เขียนได้นำผล การสังเคราะห์ทิศทางการศึกษาคติชนสมัยใหม่ดังกล่าว พร้อมทั้งความรู้เกี่ยวกับคติชนสมัยใหม่จากค้นคว้าเอกสารภาษาไทยและภาษาต่างประเทศมาประกอบการศึกษา เพื่อแสวงหาแนวทางการศึกษาคติชนสมัยใหม่ ในสังคมไทย ในด้านการเลือกกลุ่มข้อมูล การเก็บข้อมูล และการวิเคราะห์ข้อมูล ดังนี้

1. การเลือกกลุ่มข้อมูล

จากผลงานที่ศึกษาคติชนสมัยใหม่ ปรากฏการศึกษาเรื่องเล่าสมัยใหม่ 3 ประเภท คือ ประเภทเรื่องชีวิต เรื่องผี และเรื่องมุกตลก หากนำประเภทของนิทานพื้นบ้านซึ่งเป็นเรื่องเล่าของกลุ่มคนที่เล่าสืบต่อกันมาเป็นแนวเทียบ ทำให้พบว่า นิทานพื้นบ้านในสังคมไทยสามารถแบ่งออกเป็น 11 ประเภท ได้แก่ ตำนานปรัมปรา นิทานศาสนา นิทานคติ นิทานมหัศจรรย์ นิทานชีวิต นิทานประจำถิ่น นิทานอธิบายเหตุ นิทานสัตว์ เรื่องผี มุกตลกและเรื่องโม้ และนิทาน เข้าแบบ (ประคอง นิมมานเหมินท์, 2545) หมายความว่ายังมีเรื่องเล่าในสังคมร่วมสมัย อีกหลายประเภทที่ยังไม่ได้ศึกษา เช่น เรื่องเล่ามหัศจรรย์ เรื่องเล่าอธิบายเหตุ เรื่องเล่าเรื่องสัตว์ เป็นต้น เรื่องเล่าเหล่านี้อาจมีลักษณะคล้ายกับนิทานพื้นบ้านประเภทใดประเภทหนึ่ง เกี่ยวข้องกันระหว่างสองประเภท หรือเป็นเรื่องเล่าแบบใหม่ที่ต่างไปจากนิทานพื้นบ้านเดิมก็ได้ ทั้งยังมีเรื่องเล่าของกลุ่มคนใหม่ ๆ ที่มีลักษณะร่วมกันบางประการ เช่น อาชีพเดียวกัน ความสนใจเหมือนกัน กลุ่มคนเหล่านี้ก็มีเรื่องราวที่บอกเล่ากันในกลุ่มอีกจำนวนไม่น้อย

ขณะผลงานที่ศึกษาเพลงร้องเล่นสมัยใหม่เป็นการวิเคราะห์เพลงร้องเล่นของนักศึกษา พบเพลงที่ใช้ร้องเล่นในกิจกรรมรื่นเริงต่าง ๆ เช่น เพลงประกอบท่าทาง เพลงโต้ตอบ เพลงประกอบการเล่นเกม และเพลงที่ใช้ในพิธีกรรม หากนำประเภทของเพลงพื้นบ้านซึ่งเป็นเพลงที่กลุ่มคนในสังคมคิดรูปแบบการร้อง การเล่นขึ้นมาเป็นแนวเทียบ พบว่าเพลงพื้นบ้านสามารถแบ่งได้เป็น 8 ประเภท ได้แก่ เพลงกล่อมเด็ก เพลงปลอบเด็ก เพลงร้องเล่น เพลงประกอบการละเล่นของเด็ก เพลงโต้ตอบ เพลงร้องรำพัน เพลงประกอบการละเล่นของผู้ใหญ่ และเพลงประกอบพิธีกรรม (สุกัญญา สุจฉายา, 2543) แสดงว่ายังมีเพลงร้องเล่น

สมัยใหม่อีกหลายชนิดที่ยังไม่ได้ศึกษา เช่น เพลงกล่อมเด็ก เพลงปลอบเด็ก เพลงประกอบการละเล่นของผู้ใหญ่ เป็นต้น ทั้งยังมีเพลงของกลุ่มคนต่าง ๆ ที่ขับร้องและจดจำสืบต่อกันมาอีกจำนวนมากที่ยังไม่มี การกล่าวถึง ส่วนปริศนาคำทายสมัยใหม่ก็เกิดขึ้นใหม่อย่างต่อเนื่อง ปรากฏทั้งที่เป็นการเล่นทายกันภายในกลุ่ม เผยแพร่ในเว็บไซต์ สื่อออนไลน์ รายการโทรทัศน์ ตลอดจนในแบบเรียนของนักเรียน ข้อมูลคติชนสมัยใหม่ชนิดต่าง ๆ ที่ยังไม่ได้ศึกษาเหล่านี้จึงเป็นกลุ่มข้อมูลที่ท้าทายต่อการศึกษาเป็นอย่างยิ่ง

2. การเก็บข้อมูล

การเก็บข้อมูลคติชนสมัยใหม่พบวิธีการ 2 แบบ คือ เก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ และการเก็บข้อมูลจากอินเทอร์เน็ต ทั้งที่เขียนไว้ในเว็บไซต์และที่เข้ามาร่วมบอกเล่าโดยสมาชิกในกลุ่มสนทนาออนไลน์ การเก็บข้อมูลด้วยวิธีสัมภาษณ์ถือได้ว่าเป็นวิธีการที่ใช้ในการเก็บข้อมูลคติชนมาตั้งแต่กำเนิดศาสตร์ทางคติชนวิทยา ในยุคเริ่มแรกเป็นการเก็บข้อมูลจากชาวบ้านในชนบท สมัยนั้นคำว่าคติชนยังไม่ได้หมายความรวมถึงข้อมูลทางวัฒนธรรมของชาวเมืองที่อาศัยอยู่ในสังคมเมือง Dundes (1980) จึงเสนอว่า คติชนของกลุ่มคน (Folk) ที่นักคติชนวิทยาสนใจศึกษาน่าจะหมายถึง กลุ่มคนใด ๆ ก็ได้ที่มีลักษณะร่วมกันบางประการ อาจเป็นร่วมกันทางอาชีพ ศาสนา หรือภาษา ทำให้กลุ่มคนนั้นมีอัตลักษณ์เฉพาะกลุ่ม จากแนวคิดดังกล่าวทำให้ขอบเขตการศึกษาทางคติชนวิทยาขยายออกไป ข้อมูลคติชนของกลุ่มคนใหม่ ๆ ในสังคมร่วมสมัยจึงเป็นคติชนสมัยใหม่ที่ได้รับความสนใจศึกษามากขึ้น อย่างไรก็ตาม การเก็บข้อมูลคติชนของกลุ่มคนจำเป็นต้องพิจารณาเรื่องการรวมกลุ่มกันทำกิจกรรมในช่วงระยะเวลาหนึ่งและการปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มคนที่รวมตัวกันด้วย เพื่อจะได้กลุ่มตัวอย่างที่สามารถนำมาศึกษาให้เห็นความคิดความเชื่อที่ร่วมกันได้

ส่วนวิธีการเก็บข้อมูลจากอินเทอร์เน็ต ซึ่งเป็นวิธีการเก็บข้อมูลใหม่ที่นำมาใช้เมื่อเทคโนโลยีการสื่อสารก้าวหน้าในสังคมร่วมสมัย นักวิชาการหลายคนมองว่าอินเทอร์เน็ตเป็นช่องทางใหม่ในการถ่ายทอดข้อมูลคติชน และคติชนในอินเทอร์เน็ตก็เป็นอีกแหล่งที่มีข้อมูลจำนวนมหาศาล (Dundes,1980 ; Blank, 2009) ผู้คนที่เข้าใช้หรือติดตามข้อมูลในเว็บไซต์นั้น ๆ ร่วมกัน นัยหนึ่งก็เหมือนกลุ่มคนที่อยู่ในชุมชนเดียวกัน ดังที่ Wenger (1998) เรียกว่าเป็นชุมชนปฏิบัติการ (community of practice) ซึ่งไม่ได้หมายถึงกลุ่มคนที่อาศัยในอาณาบริเวณเดียวกันและหลอมรวมกันด้วยลักษณะทางกายภาพของพื้นที่เท่านั้น แต่รวมถึงกลุ่มคนที่มีคุณลักษณะ วิชาชีพ บทบาทหน้าที่ และความ ชื่นชอบร่วมกัน อีกทั้งได้ทำและเรียนรู้ที่จะทำสิ่งต่าง ๆ จากการปฏิสัมพันธ์กันอย่างสม่ำเสมอ ฉะนั้น อาจกล่าวได้ว่าคติชนของกลุ่มคนที่ติดต่อสัมพันธ์กันในโลกออนไลน์เป็นอีกแหล่งข้อมูลหนึ่งในทางคติชนวิทยา อย่างไรก็ดี การเก็บข้อมูล คติชนในอินเทอร์เน็ตอาจต้องเลือกเก็บข้อมูลจากเว็บไซต์ที่มีข้อมูลหลากหลายและจำนวนมากพอที่จะนำมาศึกษาได้ อีกทั้งควรได้รับความนิยมและความสนใจจากผู้ใช้อินเทอร์เน็ตจำนวนมาก (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2546) เพื่อที่จะสามารถนำมาวิเคราะห์ให้เห็นลักษณะร่วมที่แสดงถึงความคิดความเชื่อของกลุ่มคนที่ใช้งานเว็บไซต์นั้น ๆ ร่วมกันได้อย่างชัดเจน

Kozinets (2009) เสนอวิธีเลือกชุมชนออนไลน์เพื่อการวิจัยว่า ควรพิจารณาว่าชุมชนออนไลน์นั้นเกี่ยวกับประเด็นที่กำลังศึกษาวิจัยอย่างไร จำนวนและความหลากหลายของสมาชิกในชุมชนออนไลน์นั้นเพียงพอต่อการทำความเข้าใจประเด็นที่จะศึกษาหรือไม่ ทั้งนี้ เนื่องจากการรวมตัวของผู้คนในพื้นที่ออนไลน์มี การเปลี่ยนแปลงค่อนข้างรวดเร็ว ไม่ได้ยึดติดกับพื้นที่ในเชิงกายภาพเหมือนพื้นที่ออฟไลน์ ดังนั้นหากสนามออนไลน์

ที่นักวิจัยสนใจ ขาดความต่อเนื่องในการปฏิสัมพันธ์และมีแนวโน้มที่จะหยุดนิ่ง อาจเป็นส่วนสำคัญทำให้นักวิจัยไม่ได้รับข้อมูลอย่างเพียงพอในการวิเคราะห์และนำเสนอข้อมูล (วิลาสินี พนานครทรัพย์, 2560)

3. การวิเคราะห์ข้อมูล

การศึกษาคติชนสมัยใหม่นอกจากจะวิเคราะห์รูปแบบและเนื้อหาเพื่ออธิบายลักษณะของคติชนสมัยใหม่แล้ว การนำแนวคิดทฤษฎีทางมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ร่วมสมัยมาเป็นแนวทางในการศึกษาด้วย จะทำให้เห็นความน่าสนใจของข้อมูลในมิติที่หลากหลายและลุ่มลึก ทั้งนี้เนื่องจากคติชนสมัยใหม่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ในสังคมร่วมสมัย กลุ่มคนต่างๆ ในสังคม และการสื่อสารรูปแบบใหม่ แนวคิดและทฤษฎีที่อาจนำมาเป็นกรอบความคิดในการวิเคราะห์คติชนสมัยใหม่มีดังนี้

3.1 แนวคิดเรื่องอัตลักษณ์ (identity) เกี่ยวข้องกับการนิยามตนเองว่า เราคือใคร เราจะติดต่อสัมพันธ์กับคนอื่นและสิ่งแวดล้อมอย่างไร เป็นสิ่งที่บอกให้รู้ว่าใครเป็นกลุ่มเดียวกับเรา และใครที่แตกต่างจากเรา (Woodward, 2004) ปัจเจกบุคคลที่เป็นสมาชิกของกลุ่ม ผู้นำกลุ่ม หรือผู้มีอำนาจในกลุ่มอาจเป็นผู้สร้างอัตลักษณ์ด้วยการกำหนดแนวทางการปฏิบัติ กรอบความคิดของสมาชิกในกลุ่มเพื่อให้ภารกิจหรือเป้าหมายของกลุ่มประสบความสำเร็จ ตลอดจนรักษาความมั่นคง เสถียรภาพและจุดยืนของกลุ่มไว้ได้ตามที่ต้องการ อัตลักษณ์ส่วนหนึ่งจึงเป็นเรื่องของการแสดงอย่างจงใจให้คนอื่นรับรู้เกี่ยวกับตัวเราในแง่มุมที่เราต้องการ นอกจากนั้นอัตลักษณ์ยัง อาจกลายเป็นเครื่องมือในกระบวนการหลอมความคิด กำหนดความเชื่อและกำหนดมุมมอง ในการดำเนินชีวิตของปัจเจกบุคคลเพื่อเป้าหมายของกลุ่มสังคมที่สังกัด (พริมรตา จันทรโชติกุล, 2562) หากคติชนสมัยใหม่ที่รวบรวมมาได้น่าสนใจในแง่การนำเสนออัตลักษณ์ของกลุ่มคนเพื่อแสดงที่อยู่ที่ยืนในสังคม ก็อาจนำแนวคิด อัตลักษณ์มาเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ว่ากลุ่มคนได้นำคติชนสมัยใหม่มาใช้ในการนิยามตัวตนว่ามีลักษณะอย่างไร มีการเลือกนำส่วนใดส่วนหนึ่งหรือข้อมูลทั้งหมดมาใช้ในการประกอบสร้างตัวตน และการนำเสนออัตลักษณ์ของกลุ่มคนมีวัตถุประสงค์ประการใด

3.2 แนวคิดเรื่องความทรงจำร่วม (collective memory) เกี่ยวข้องกับการประกอบสร้างข้อมูลขึ้นมาเพื่อให้สมาชิกรับรู้และจดจำเรื่องราวของสังคมร่วมกัน อันเป็นการเชื่อมโยงสมาชิกของสังคมเข้าไว้ด้วยกัน (Halbwachs, 1992) ซึ่งจะนำไปสู่การสร้างอัตลักษณ์ของปัจเจกบุคคลในฐานะสมาชิกของกลุ่มสังคม ที่สำคัญคือ มีบทบาทในการสร้างความเป็นกลุ่มผ่านประเพณี พิธีกรรม บทเพลง วิถีปฏิบัติ ตลอดจนตอกย้ำ การเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มสังคมนั้นๆ (ศิริพร ภักดีผาสุข, 2558) คติชนสมัยใหม่เป็นข้อมูลทางวัฒนธรรมชนิดหนึ่งที่ประกอบสร้างขึ้นมาจากความคิดความเชื่อของกลุ่มคนและมีส่วนในการถ่ายทอดความทรงจำร่วมของกลุ่มคนให้สมาชิกในกลุ่มได้รับรู้และเกิดความรู้สึกร่วม ส่งผลต่อ การปลูกฝังความคิดและสร้างความรู้สึกเป็นกลุ่มเดียวกัน หากข้อมูลคติชนสมัยใหม่น่าสนใจในแง่ปรากฏการนำมาใช้สร้างความทรงจำร่วมซึ่งทำให้กลุ่มคนเกิดความรู้สึกร่วมเป็นกลุ่มพวกเดียวกัน อาจนำแนวคิดเรื่องความทรงจำร่วมมาศึกษา คติชนสมัยใหม่เพื่อพิจารณาว่า กลุ่มคนได้นำ คติชนชนิดใดมาใช้ในการสร้างความทรงจำร่วม การประกอบสร้างความทรงจำร่วมนั้นใช้กระบวนการใด และการเกิดความทรงจำร่วมของกลุ่มคนก่อให้เกิดผลอย่างไร

3.3 แนวคิดเรื่องการผสมผสานทางวัฒนธรรม (cultural hybridization) เกี่ยวข้องกับ การติดต่อทางวัฒนธรรมอันเป็นผลมาจากปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มคนมีปฏิสัมพันธ์กันและรับเอาวัฒนธรรม

อื่นมาเป็นวัฒนธรรมของตน (งามพิศ สัตย์สงวน, 2545) กระบวนการนี้เกิดขึ้นอย่าง ค่อยเป็นค่อยไป ทำให้ความแตกต่างและ การแข่งขันทางวัฒนธรรมของทั้งสองกลุ่มค่อยๆ กลืนหายไป กลายเป็นการรวมวัฒนธรรมจากทั้งสองกลุ่มผสมผสานเป็นกลุ่มเดียวกัน และเกิดวัฒนธรรมใหม่ซึ่งเป็นที่ยอมรับและใช้ร่วมกัน อาจเป็นไปในลักษณะการปะทะกันระหว่างวัฒนธรรมดั้งเดิมกับวัฒนธรรมสมัยใหม่ ทำให้เกิดการปรับตัวและผนวกรวมกัน ก่อรูปเป็นวัฒนธรรมแบบใหม่อย่างหลากหลาย (ฐิรวุฒิ เสนาคำ, 2544) อีกลักษณะเป็นผลมาจากโลกาภิวัตน์ ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนและหยิบยืมองค์ประกอบทางวัฒนธรรมระหว่างกัน ตลอดจนการปรับวัฒนธรรมโลกให้เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมท้องถิ่น กลายเป็นวัฒนธรรมแบบใหม่ที่เรียกว่า “วัฒนธรรมลูกผสม” (hybrid culture) (ศิริพร ภักดีผาสุข, 2547) ซึ่งเป็นการผสมผสานทางวัฒนธรรมในหลายระดับหลายมิติ เช่น การแสดงออก วิถีปฏิบัติ ความคิด ความเชื่อ เป็นต้น หากคติชนสมัยใหม่มีลักษณะเป็น การผสมผสานทางวัฒนธรรม อาจนำแนวคิดนี้มาพิจารณาว่าคติชนสมัยใหม่ชนิดนั้นมีที่มาจากการผสมผสานทางวัฒนธรรมระหว่างวัฒนธรรมใดกับวัฒนธรรมใดบ้าง ส่วนใดเป็นส่วนที่ผสมผสานและส่วนใดที่ยังคงรักษาวัฒนธรรมเดิมไว้ รวมทั้ง การผสมผสานทางวัฒนธรรมก่อให้เกิดผลต่อ กลุ่มคนและวัฒนธรรมของกลุ่มคนในแง่ใด

3.4 แนวคิดเรื่องวัฒนธรรมประชานิยม (popular culture) Storey (2000) แบ่งกลุ่มความหมายของวัฒนธรรมประชานิยมไว้อย่างหลากหลาย สรุปได้ว่า วัฒนธรรมประชานิยมหมายถึงวัฒนธรรมเกี่ยวกับกิจกรรมทางโลกย์ที่ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย เป็นกระแสนิยมที่เกิดขึ้นและดำรงอยู่ในวิถีชีวิตของสามัญชนผ่านกลไกการตลาดและสื่อสารมวลชน และอาจเป็นวัฒนธรรมของการต่อสู้ ช่วงชิงอุดมการณ์และผลประโยชน์ของคนส่วนใหญ่ ดังนั้น คติชนสมัยใหม่บางชนิดได้รับการนำมาผลิตซ้ำจนเป็นที่นิยมของกลุ่มคนจำนวนมากจึงมีลักษณะเข้าข่ายเป็นวัฒนธรรมประชานิยมด้วย เป็นต้นว่า การนำเรื่องผียายสปีดซึ่งเล่ากันว่าเป็นวิญญาณของหญิงสูงอายุที่วิ่งตามคนที่ขับรถจักรยานยนต์ด้วยความเร็วสูงและส่งเสียงดังในซอยแห่งหนึ่งที่อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลามาทำเป็นภาพยนตร์เข้าฉายในโรงภาพยนตร์ต่างๆ ทำให้เรื่องผีซึ่งเล่ากันในท้องถิ่นกลายเป็นเรื่องเล่าที่แพร่หลายในวงกว้างและเป็นสินค้าความบันเทิงที่สร้างรายได้ให้แก่ผู้สร้างภาพยนตร์เป็นจำนวนมาก หากคติชนสมัยใหม่ชนิดใดมีลักษณะเป็นวัฒนธรรมประชานิยมด้วย ก็อาจนำแนวคิดนี้มาวิเคราะห์เพื่อพิจารณากระบวนการผลิตซ้ำคติชนสมัยใหม่ให้เป็นวัฒนธรรมประชานิยม รวมถึงการตีความใหม่และสร้างความหมายใหม่ให้แก่คติชนสมัยใหม่เพื่อต่อสู้ต่อรองกับกลุ่มคนต่างๆ ในสังคม

3.5 ทฤษฎี “คติชนสร้างสรรค์” (creative folklore) ศิราพร ณ ถลาง นิยามว่า “คติชนสร้างสรรค์” หมายถึง คติชนที่มีการสร้างใหม่หรือผลิตซ้ำในบริบททางสังคมไทยปัจจุบันในลักษณะของการสืบทอดคติชนในบริบทใหม่ การประยุกต์คติชน การ “ต่อยอด” คติชน การตีความใหม่ และสร้างความหมายใหม่ หรือการนำคติชนไปใช้เพื่อ “สร้างมูลค่าเพิ่ม” หรือเพื่อสร้างอัตลักษณ์ของท้องถิ่นหรืออัตลักษณ์ชาติพันธุ์ (ศิราพร ณ ถลาง, 2562) “คติชนสร้างสรรค์” ในสังคมไทยร่วมสมัยเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่กลุ่มคนนำคติชนในสังคมประเพณีมาปรับใช้ด้วยวัตถุประสงค์ใหม่ๆ ในบริบทสังคมโลกาภิวัตน์ เศรษฐกิจสร้างสรรค์ การท่องเที่ยวและบริบทสังคมข้ามพรมแดน ทำให้คติชนมีลักษณะต่างไปจากเดิมหรือเกิดเป็น คติชนสมัยใหม่ คติชนสมัยใหม่หลายชนิดแม้จะมีลักษณะเป็นสิ่งใหม่

แต่เมื่อพิจารณาอย่างละเอียดพบว่า ส่วนใหญ่เชื่อมโยงกับรูปแบบและเนื้อหาของคติชนเดิมในสังคมประเพณี ทฤษฎี “คติชนสร้างสรรค์” จึงสามารถนำมาประยุกต์ใช้เป็นกรอบความคิดในการพิจารณาว่าคติชนสมัยใหม่ ชนิดนั้นมีที่มาจากการสร้างใหม่หรือผลิตซ้ำอย่างไร ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงและการเกิด คติชนชนิดใหม่ สะท้อนให้เห็นความคิดความเชื่อของกลุ่นคนในแง่ใด

ทั้งนี้ การนำแนวคิดและทฤษฎีทางมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ข้างต้นมาใช้ อาจนำแนวคิดหรือทฤษฎีหนึ่งเป็นแนวทางใน การวิเคราะห์ หรือนำหลายแนวคิดและทฤษฎีที่สัมพันธ์มาประยุกต์ใช้ในการศึกษาคติชนสมัยใหม่ร่วมกัน ก็ทำให้เห็นความหมายในมิติที่หลากหลาย ขึ้นอยู่กับว่ากลุ่มข้อมูลที่รวบรวมมาได้นั้นน่าสนใจในแง่ใด และมีลักษณะสอดคล้องกับหลักการของแนวคิดและทฤษฎีนั้นๆ อย่างไร

บทสรุป

ในสังคมไทยร่วมสมัย พบว่าคติชนที่สืบทอดมาจากสังคมประเพณีเริ่มเปลี่ยนแปลง ไปตามบริบททางสังคม ขณะเดียวกันก็ปรากฏ คติชนสมัยใหม่ที่บอกเล่าเรื่องราวของผู้คนในสังคมร่วมสมัย เป็นคติชนของกลุ่มคนใหม่ๆ และบางชนิดก็ถ่ายทอดในสื่อสมัยใหม่ด้วย เช่น เรื่องเล่าสมัยใหม่ เพลงร้องเล่นสมัยใหม่ ปริศนาคำทายสมัยใหม่ นักคติชนวิทยาในต่างประเทศสนใจศึกษาคติชนสมัยใหม่อย่างกว้างขวาง แต่การศึกษาคติชนสมัยใหม่ในสังคมไทยยังอยู่ในช่วงเริ่มต้น มีผลงานที่ศึกษาข้อมูลกลุ่มนี้ ไม่มากนัก คติชนสมัยใหม่ในสังคมไทยจึงเป็นกลุ่มข้อมูลที่ท้าทายการศึกษา ทั้งในด้านกลุ่มข้อมูลที่มีจำนวนมาก เก็บข้อมูลได้ทั้งจาก การสัมภาษณ์และรวบรวมจากสื่อสมัยใหม่ ขณะเดียวกันก็มีหลายแนวคิดและทฤษฎีทางมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ที่สามารถนำมา ประยุกต์ใช้วิเคราะห์ความหมายของข้อมูลในหลายมิติ ดังนั้นคติชนสมัยใหม่เป็นกลุ่มข้อมูลที่น่าสนใจศึกษา เพื่อที่จะเข้าใจความคิดความเชื่อของกลุ่มคนและปรากฏการณ์ในสังคมไทย ร่วมสมัยได้อีกทางหนึ่ง นอกจากนี้ การศึกษา คติชนสมัยใหม่ยังทำให้คติชนวิทยาเป็นศาสตร์ ที่ร่วมสมัยและเห็นแนวโน้มของการศึกษาทาง คติชนวิทยาในอนาคตอีกด้วย

เอกสารอ้างอิง

งามพิศ สัตย์สงวน. (2545). *ทัศนคติเกี่ยวกับเพศสัมพันธ์ของนักศึกษาไทยและนักศึกษาอเมริกัน: การวิจัยข้ามวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ฐิรวุฒิ เสนาคำ. (2544). แนะนำหนังสือ Debating Cultural Hybridity. *ศิลปศาสตร์สำนึก*, *1* (2), 45-55.

นลิน สินธุประมา. (2560). *เรื่องผีในสังคมไทยร่วมสมัย: บทบาทและการผสมผสานทางวัฒนธรรม*. (ปริญญานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิต). กรุงเทพฯ: คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ปฐม หงษ์สุวรรณ. (2546). มุขตลกในอินเตอร์เน็ต: การสืบทอดและความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย. ใน จำเริญลักษณ์ ธนะวังน้อย (บ.ก.). *สื่อกับมานุษยวิทยา*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 149-183.

ประคอง นิมมานเหมินท์. (2545). *นิทานพื้นบ้านศึกษา* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พริมรตา จันทรโชติกุล. (2562). *คติชนกับการสร้างอัตลักษณ์ทหาร: กรณีศึกษาสถาบันการศึกษาและการฝึกทางทหารกองทัพอากาศไทย*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต). กรุงเทพฯ: คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ภัทรธรณ์ แสนพินิจ. (2561). การวิเคราะห์และการจำแนกปริศนาคำทายไทยในปัจจุบัน: กรณีศึกษานักศึกษามหาวิทยาลัยมหิดล. *วารสารกระแสวัฒนธรรม*. *19*(2), 17-25.

วิลาสินี พนานครทรัพย์. (2560). วิธีการวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณนาในชุมชนออนไลน์. *วารสารธรรมศาสตร์*, *36*(2), 58-77

ศิราพร ณ ถลาง. (2544). ความสนใจของนักคติชนไทยจาก folklore ถึง netlore. *วารสารภาษาและวรรณคดีไทย*. *18*(1), 53-61.

ศิราพร ณ ถลาง.. (2562). *"คติชนสร้างสรรค์" บทสังเคราะห์และทฤษฎี* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

ศิริพร ภักดีผาสุข. (2547). ปริศนาคำทาย: ภูมิปัญญาทางภาษาในยุคโลกาภิวัตน์. ใน *ภูมิปัญญาและการละเล่น การประชุมประจำปีทางมานุษยวิทยาครั้งที่ 3 ทบทวนภูมิปัญญา ท้าทายความรู้ 24-26 มีนาคม 2547.* กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธรธร (องค์การมหาชน), 1-21.

ศิราพร ณ ถลาง. (2558). วัฒนธรรมประชานิยม (Popular culture) ใน *เอกสารรายวิชา 2201851 สัมมนาคติชนสมัยใหม่และวัฒนธรรมประชานิยม*. (เอกสารประกอบการสอน), 1-2.

สุกัญญา สุจฉายา. (2543). *เพลงพื้นบ้านศึกษา*. กรุงเทพฯ: โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

โอพาร รัตนภักดี. (2552). ลักษณะของเพลงพื้นบ้านในเพลงร้องเล่นสมัยใหม่. *วารสารเกษตรศาสตร์ (สังคมศาสตร์). 30*(1), 10-25.

Bennett, G. & Smith, P. (1996). *Contemporary Legend: A Reader*. New York: Garland.

Blank, T. J. (2009). *Folklore and the Internet: Vernacular expression in a digital world*. Logan: UtahState University Press.

Brunvand, J. H. (2001). *Encyclopedia of urban legends*. California: ABC-CLIO.

Dorson, R. M. (1972). Introduction: Concepts of Folklore and Folklife Studies. In Dorson, R. M. (Ed.), *Folklore and Folklife: An Introduction*. Chicago: University of Chicago Press, 1-50.

Dundes, A. (1980). *Interpreting Folklore*. Bloomington: Indiana University Press.

Halbwachs, M. (1992). *On the Collective Memory* (Coser, L. A. Trans. Coser, L. A. Ed.). Chicago: The University of Chicago Press.

Kirshenblatt-Gimblett, B. (1998). Folklore's Crisis. *Journal of American Folklore*, *111*(441), 281-327.

Kozinets, R. V. (2009). *Netnography: Doing Ethnographic Research Online*. London: Sage.

Maria, G., Zoi, A., & Xanthippi, F. (2012). Folklore Research and its New Challenges: From The Ethnography to Netografy. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, *3*(8), 111-116.

Storey, J. (2000). *Cultural theory and popular culture: an introduction* (3rd edition). Harlow: Prentice Hall.

Wenger, E. (1998). *Communities of Practice: Learning, Meaning, and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.

Woodward, K. (2004). *Questioning identity: gender, class, ethnicity*. London: Routledge.